

MODALITATE FRASTICĂ — MODALITATE ARGUMENTATIVĂ

DE
OANA POPĂRDA

0.1. Dintre numeroasele accepțiuni ale termenului „modalitate“ (în funcție de punctul de vedere al gramaticii funcționale, al gramaticii generative, al logicii, al pragmaticei sau al teoriei enunțării), două ne vor reține în mod special atenția: 1° modalitatea în viziunea gramaticii generative — constituent al frazei, conferindu-i acesteia statut specific, „modalitate a enunțării“ și 2° modalitatea având ca funcție exprimarea atitudinii vorbitorului, „modalitate a enunțului“. Plecând de la ideea că în analiza limbajului ca ansamblu funcțional este important să observăm nu numai ce cuvinte folosim, ci și ce înțelegem folosindu-le¹, vom încerca să sesizăm — pentru mecanismul de negație — între ce proporții modalitatea argumentativă a enunțului este prevăzută în chiar semnificația frazei².

0.2. Negația lingvistică prezintă cel puțin două trăsături fundamentale cu acțiune simultană; incidentă fie verbului predicativ (deci întregii fraze), fie unui alt constituent al lanțului frastic, negația (gramaticală sau lexicală) dă valoare de adevăr *F* segmentului respectiv, fiind asimilabilă, din acest punct de vedere, cu conectorul logic „negație“³; acționând asupra sau în interiorul unor realități discursive la a căror constituire participă, negația devine responsabilă de orientarea argumentativă a acestora. Afirmând falsitatea unei aserțiuni, negația lingvistică nu o suprimă pur și simplu, ci lasă să se vadă dincolo de ea ceea ce este negat⁴, deschide perspectiva unor relații suplimentare (modalizare, presuposiție). Permițând instalarea unei relații complexe între ceea ce este spus explicit și ceea ce este sugerat, negația favorizează producerea actului ilocutionar de discurs⁵.

¹ Stanley Cavell, *Must we mean what we say?*, Cambridge, 1976, p. 20 și urm.

² Distincția între cele două nivele, al semnificației (frază) și al sensului (enunț), este legată de distincția între presuposiție și subînțeles, constituind obiectul unor interpretări încă divergente. Pentru ceea ce O. Ducrot numește concepția „clasică“ (*Stratégies discursives*, P.U., Lyon, 1977, p. 34 și urm.), toate presuposițiile care apar în interiorul sensului enunțului sint deja prevăzute în chiar semnificația frazei. Dacă însă considerăm că împrejurarea în care este folosită o aserțiune (deci în care se produce enunțul) nu face parte din înțelesul sau logica ei (Stanley Cavell, *loc. cit.*), dimensiunea semantică a expresiei (înțelesul și logica) apare diferită de dimensiunea pragmatică (împrejurarea).

³ Vezi Em. Vasiliu, *Preliminarii logice la semnificația frazei*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 64.

⁴ Vezi Catherine Fuchs, *La paraphrase*, P.U.F., Paris, 1982, p. 15.

⁵ Vezi J.R. Searle, *Les actes de langage*, Herman, Paris, 1972, p. 88.

1.0. În cazul unui enunț explicit negativ :

(1) *Nu ne surprinde că în plin romanism, urmînd o dialectică a echilibrului, spiritul realist își spune cuvîntul* (Constantin Ciopraga, *Personalitatea literaturii române*, p. 30),

destinat unei argumentații științifice⁶, putem observa :

a) Ideea care trebuie acreditată este aceea a permanenței spiritului realist în literatura română, nucleul argumentativ fiind conținut în segmentul *spiritul realist își spune cuvîntul*.

b) Ansamblul frastic conținînd acest nucleu (concluzie a unei demonstrații anterioare) este introdus în text prin sintagma verbală *nu ne surprinde*, care poate fi considerată propoziție principală negativă.

c) Formularea negativă (reacție la o afirmație reală sau presupusă) plasează întreg enunțul pe terenul relațiilor interpersonale, dialogice⁷.

d) Presuposițiile ansamblului sînt legate atît de specificul epocii romantice (puțin propice manifestării spiritului realist), cît și de efectele dialecticii echilibrului (care îl reabilitează).

e) Echivalentul „neutr“ al segmentului *nu ne surprinde* este *apare ca normal, considerăm ca normal faptul că...* Formularea utilizată în text, cea negativă, purtătoare a unei modalități afective, decide într-un anumit fel asupra gradului de importanță al datelor discursului. Atît prin poziție, cît și prin semantism, ea acționează simultan, anaforic și cataforic, pentru a impune drept clasă argumentativă⁸ originalitatea literaturii române în contextul literar considerat.

f) Modalizarea în acest sens a aserțiunii propriu-zise : *în plin romantism, urmînd o dialectică a echilibrului, spiritul realist își spune cuvîntul* are ca scop, în cadrul unui dialog „în absența“, să provoace adeziunea cititorului atît la concluzia autorului, cît și la atitudinea explicitată a acestuia față de obiectul cercetării (favorabilă). Prezența formantului negativ traduce și o altă ordine de preocupări, specifică argumentației științifice : opoziția, fie și parțială, „romantism / realism“ implică dificultatea sau chiar imposibilitatea de a accepta prezența caracterelor unuia în cadrul celuilalt ; ori, în cazul special al literaturii române, situația devine posibilă și autorul trebuie să convingă pe cititor de acest lucru. *Nu ne surprinde* (în acest caz, deși în altele, da) întărește valoarea de adevăr a considerației pe care o introduce, dă forța argumentativă necesară ansamblului ; rolul negației (grefată pe verbul *a surprinde*) este de a inversa modalitatea : de la „este surprinzător“ (cu interpretare posibilă : „greu acceptabil“) la „nu este adevărat că este surprinzător“, deci „este acceptabil“. Dubla negație, teoretic echivalentă cu afirmația, este mai „puternică“ decît aceasta — un echivalent lingvistic ca „este normal“ ar cere, pentru cazul dat, o explicație, un suport : „în aceste condiții“, „în cazul de față“.

Marcînd simultan sensul (enunțul) și semnificația (frază), NU (în *nu ne surprinde*) argumentează în sens pozitiv, dincolo de limitele frazei, printr-o supra-modalizare a frazei deja modalizate prin verbul *a surprinde*.

⁶ Într-o accepțiune mai largă decît cea a retoricii clasice, orice tip de discurs poate fi conceput și receptat ca un act argumentativ (cf. Ch. Perelman, L. Olbrechts-Tyteca, *Traité de l'argumentation*, P.U.F., Paris, 1958).

⁷ Francis Jacques, *Dialogiques*, P.U.F., Paris, 1979.

⁸ Oswald Ducrot, *La preuve et le dire*, Mame, Paris, 1974.

1.1. Dacă, în exemplul considerat, negația frastică se transformă în afirmația „mai puternică“ la nivel argumentativ, în alte situații, atât negația frastică explicită, cât și cea interfrastică, implicită, sînt utilizate cu întreaga lor pondere negativă într-o argumentație orientată pozitiv:

(2) *A recunoscut-o înainte de a se apropia de dînsa deși n-o mai văzuse niciodată* (Liviu Rebreanu, *Adam și Eva*, p. 11).

Sîntem aici în prezența a două aserțiuni diferite, analizabile din punctul de vedere al valorii lor de adevăr: prima (*a recunoscut-o înainte de a se apropia de dînsa*), dată ca adevărată, comportă o concluzie implicită (într-o ordine considerată „normală“) — **deci o mai văzuse*; a doua, dată de asemenea ca adevărată (*n-o mai văzuse niciodată*), neagă concluzia implicită a celei dintîi printr-o altă concluzie, tot implicită — **deci n-a recunoscut-o*. Ansamblul frastic este realizat coerent datorită lui *deși*, operator „de excepție“ care transformă incompatibilitatea în compatibilitate; uneori, ceea ce la nivel logic este „conjuncție“ — manifestat concret în limbă prin *deși*, *chiar dacă* etc. ... — poate să se exprime prin chiar conjuncția copulativă *și*:

(3) *De-o viață-ntr-oagă mînuim topoare / Și nu știm înc-a mînu topoare* (Nicolae Labiș, *Moartea căprioarei*, p. 162).

Enunțul selectează între premisele și concluziile celor două aserțiuni contradictorii, cu o considerabilă forță argumentativă: părțile exprimate ale celor două înlănțuiri (premisă/concluzie) opuse devin argumente în favoarea unei anumite clase argumentative — rămasă neexprimată la nivel frastic. În (2) este sugerată existența unor mecanisme psihice mai puternice decît experiența (*N-o mai văzuse...* devine punct culminant într-o ierarhie a situațiilor care permit identificarea unei persoane), în (3) se deschide perspectiva unei revolte (accepțiune figurată a sintagmei *a mînu topoare*).

Procesul argumentării antrenează (cel puțin) trei nivele — din punctul de vedere al negației: 1° negația gramaticală, explicită, la nivelul segmentelor frastice; 2° negarea imposibilității conjuncției logice „afirmație/negație“ la nivelul ansamblului frastic (ca valoare de adevăr), realizată în primul rînd prin semantismul operatorilor *deși*, *și*⁹; 3° opozițiile semantice „pozitiv/negativ“ (bază clasematică) la nivelul indicilor temporali: *înainte de / niciodată, de-o viață-ntr-oagă / nu încă*.

Dincolo de aceste elemente figurind în frază, instalarea claselor argumentative se produce printr-o negație suficient de vagă, lipsită de mărci frastice (de altfel, decodările sugerate pentru cele două enunțuri nu exclud și alte direcții interpretative): ceea ce se neagă este dificultatea de a accepta simultaneitatea eplurilor de situații exprimate.

1.2. *Deși*, *și*, operatori frastici, sînt parțial asimilabili, la nivel argumentativ, cu o negație a cărei funcție ar fi de a particulariza: uneori, poate chiar o singură dată, poți recunoaște o persoană fără să o fi văzut, scopul unui gest deprins de o viață întreagă poate să fie schimbat.

La nivelul argumentației științifice, o reformulare acceptabilă a exemplului (1) poate să evidențieze această convergență operatorie:

⁹ Rolul conjuncțiilor este o dată în plus subliniat de Ch. Serrus (apud G. Antoine, *La coordination en français*, I, D'Arthey, Paris, 1958, p. 5): „Les conjonctions unissent les concepts et indiquent, exprimées ou sous-entendues, les démarches du raisonnement“.

* *Deși în plin romantism, ... spiritul realist își spune cuvântul*, prezența lui *deși* nesuplinind însă decât parțial modalizarea prin *nu ne surprinde*, indispensabil, în contextul inițial, pentru introducerea explicită a punctului de vedere al autorului. Modalizînd la rîndul său sintagma în *plin romantism, deși* poate să se combine, redundant, cu *nu ne surprinde*, situație în care el funcționează asemănător cu *niciodată* din exemplul (2).

Dincolo de convergența semnalată, cele două tipuri de modalizare rămîn distincte sub aspectul ponderii și direcției argumentative; încercarea de a comuta *deși* cu *nu ne surprinde* în (2) evidențiază acest fapt:

* *Nu ne surprinde că a recunoscut-o înainte de a se apropia, și n-o mai văzuse niciodată*

este un enunț inacceptabil la nivelul frazării obișnuite, în ciuda echivalențelor identificate în planul logic (*deși* \equiv negarea incompatibilității care ar trebui să surprindă \equiv *nu ne surprinde* \equiv postularea unor excepții). Direcțiile în care funcționează argumentația (prin negație) realizată printr-un modalizator al enunțului și cea realizată (tot prin negație) printr-un structurant al acestuia izolează două ipostaze ale aceluiași proces; regulile de coerență dictate de contextul situațional sînt cele care impun alegerea unuia din cele două instrumente sau prezența simultană a ambelor.

În (1), discurs științific, dialogul „în absentia” are ca scop *convingerea* printr-o înlanțuire argumentativă care își propune să elimine ambiguitățile: *nu ne surprinde* impune o concluzie prin sintetizarea unor explicații deja furnizate și o întărește prin intervenția personală a autorului (acesta neagă pentru a afirma). În (2), discurs artistic, mobilul este *influențarea*: *deși* anticipă o interpretare la care cititorul este condus pe măsură ce argumentele se acumulează, aparent fără intervenția autorului; o modalizare venită să aprecieze „dinafară” asupra conținutului informațiilor este, în acest caz, exclusă prin „regula jocului”.

2.0. *Deși*, și pot fi folosite și pentru a convinge, situație în care se evidențiază mai pregnant capacitatea lor de a transforma aserțiuni incompatibile (la nivelul implicațiilor respective) în argumente în favoarea aceleiași concluzii:

(3) *Nu trecu mult și nu-l mai cunoșteai* (Eugen Barbu, *Groapa*, p. 209) pentru sugerarea ritmului rapid în care s-a petrecut o anumită schimbare. Prin simpla asociere cu *și* a celor două aserțiuni negative, se menține o anumită ambiguitate în decodare („expresivitatea” enunțului): responsabil de schimbare poate fi considerat fie personajul care a suferit-o / dorit-o / acceptat-o / provocat-o sau chiar o suportă pasiv (efectul unei boli sau al unei situații exterioare), fie anturajul care decide identificarea sau non-identificarea.

Reformulînd enunțul prin *deși* (**Deși nu trecu mult, nu-l mai cunoșteai*), decodarea este direcționată mai exact, accentul este pus pe schimbarea însăși și enunțul are ca scop să convingă asupra rapidității ei; ierarhia argumentativă privește durata considerată suficientă pentru a face identificarea imposibilă.

Comutarea la nivelul frazei, menținînd coerența semantico-sintactică, schimbă orientarea enunțului: negația metafrastică, argumentativă, selectează cu precizie dintre elementele echivalente, niciodată identice. *Deși* constrînge interpretarea în mai mare măsură decît *și*, a cărui polivalență transpare în fiecare dintre utilizările particulare.

2.1. În alte cazuri, modalitatea frastică este chiar diminuată ca pondere, în special în cadrul dialogului „in praesentia“ :

(5) *Nu vă supărați... nu era nimeni afară ca să mă anunțe și am intrat așa* (Camil Petrescu, *Jocul ielelor*, p. 134)

sau

(6) *Păi dar! Vezi să nu! le spuse Ilie, ferindu-se supărat de capetele lor* (Marin Preda, *Desfășurarea*, p. 241).

Negațiile gramaticale au o semnificație strict dialogică — deschidere a dialogului în (5), închidere a lui în (6) —, urmărind să instituie o anumită ierarhie între participanții reali sau virtuali la discuție : atitudine de inferioritate din partea emițătorului mesajului în (5), relație de dominare, proclamarea intenției de a închide dialogul cu o autoritate deja recunoscută în (6).

Și în aceste situații, frazele sau profrazele negative semnifică altceva decât „spun“ : dorința de a discuta, refuzul de a continua dialogul. Cele trei dimensiuni: sintactică, semantică, pragmatică concură la plasarea segmentului negativ pe o axă argumentativă comportînd valori și convenții general admise, necesară structurării relațiilor interpersonale.

2.2. În ansamblul cazurilor considerate, acțiunea simultană a dimensiunilor numite confirmă principiul funcțional al adecvării expresiei verbale la exigențele actului de comunicare.

În interiorul unei situații de discurs date, existînd ca un întreg funcțional, cele două modalități distincte avute în vedere (frastică și argumentativă) se dovedesc indisolubile : orice modificare în cadrul uneia din ele are consecințe imediate în cealaltă. Ele sînt indispensabile procesului complex care permite înțelegerea a *ceea ce se spune* și a *ceea ce se întîmplă* la ambii poli ai comunicării, dincolo de posibilele ambiguități rezultînd, printre altele, și din ignorarea naturii lor distincte și a condițiilor de coerență ale mesajului. Tentativa de substituire din exemplul (2), un eșec sub aspectul comunicării, ilustrează o dată în plus imposibilitatea de a suprapune planul expresiei și planul logic. Fără să fie înscrise în frază, fără a se confunda cu mărcile acesteia, modalitățile enunțului rămîn indisolubil legate de modalitățile frazei — cadrul lor de manifestare.

MODALITÉ PHRASTIQUE — MODALITÉ ARGUMENTATIVE

RÉSUMÉ

Au-delà de la négation phrastique qui comporte des marques propres explicites, l'on identifie une modalité argumentative fondée sur un procès négatif complexe. Celui-ci incorpore négation grammaticale et négation logique (manifestée à travers d'autres structures grammaticales que celles négatives — les concessives, par exemple). Modalité phrastique et modalité argumentative désignent — comme le font voir, ne fût-ce que partiellement, les exemples analysés — des processus distincts mais indissociables.

Facultatea de Filologie

Iasi, Calea 23 August, nr. 11